

MICAE MEDIAEVALES

*Tanulmányok
a középkori Magyarországról és Európáról*

MICAE MEDIAEVALES

*Tanulmányok
a középkori Magyarországról és Európáról*

SZERKESZTETTE

*Kádár Zsófia, Mikó Gábor,
Péterfi Bence, Vadas András*

ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola
Budapest
2011

ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola
Tanulmányok – Konferenciák
2. kötet

Sorozatszerkesztő
Székely Gábor

A kötet megjelenését támogatta
az ELTE BTK Hallgatói Önkormányzata

ISBN 978-963-284-223-3
ISSN 2062-2198

A kiadványt tervezte
Kiss Béla
Nyomta és kötötte a Komáromi Nyomda és Kiadó Kft.
Felelős vezető: Kovács Jánosné

A tanulmányok szerzői © Csákó Judit, Jakab Péter, Kelényi Borbála,
Mikó Gábor, Péterfi Bence, Rózsa Márton, Somogyi Szilvia,
Szabó Noémi Gyöngyvér, Urbán Máté, Vadas András

A kötet szerkesztői © Kádár Zsófia, Mikó Gábor, Péterfi Bence, Vadas András

Tartalomjegyzék

DRASKÓCZY ISTVÁN – NAGY BALÁZS: Előszó	9
Rövidítésjegyzék	11
CSÁKÓ JUDIT: III. Béla uralkodása a francia területen keletkezett kútfők tükrében	13
JAKAB PÉTER: „Medvekölykök”. Az Orsini család hatalmi stratégiái a késő középkori Itáliában	31
KELÉNYI BORBÁLA: Az öltöztetős Madonna két késő középkori forrás alapján, kitekintéssel a néprajzi párhuzamokra	45
MIKÓ GÁBOR: A Corpus Juris Hungarici és 16. századi törvényhozásunk okleveles emlékei	63
PÉTERFI BENCE: Újabb adalékok Árpád-házi Margit középkori csodáinak sorához	83
RÓZSA MÁRTON: Eretnekek az Alexiasban	107
SOMOGYI SZILVIA: A Hartvik-agenda és a kánonjog	121
SZABÓ NOÉMI GYÖNGYVÉR: Bencés apátságok társadalmi kapcsolatai a 14–16. századi Magyarországon	133
URBÁN MÁTÉ: A mennyei topográfia. Remeterendi és ciszterci tájszemlélet a középkorban a hagiográfiai források és a helynevek tükrében	149
VADAS ANDRÁS: Árvizek a kora újkori Magyar Királyságban. Források és lehetőségek	167
Köszönetnyilvánítás	195
A szerzőkről	197

Table of contents

ISTVÁN DRASKÓCZY – BALÁZS NAGY: <i>Foreword</i>	9
<i>Abbreviations</i>	11
JUDIT CSÁKÓ: <i>The Reign of Béla III in the Narrative Sources of the French Territories</i>	13
PÉTER JAKAB: „ <i>Filii Ursi</i> ”. <i>Power Strategies of the Orsini Family in Late Medieval Italy</i>	31
BORBÁLA KELÉNYI: <i>Dressing Virgin Mary Statues on the Basis of Two Medieval Sources and with References to Ethnographical Analogies</i>	45
GÁBOR MIKÓ: <i>The Corpus Juris Hungarici and the Charter Records of the Hungarian Legislation in the 16th Century</i>	63
BENCE PÉTERFI: <i>Contributions to the Medieval Miracles of Margaret of Hungary</i>	83
MÁRTON RÓZSA: <i>Heretics in the Alexiad</i>	107
SZILVIA SOMOGYI: <i>The Hartvik Agenda and the Canon Law</i>	121
NOÉMI GYÖNGYVÉR SZABÓ: <i>Social Connection of Benedictine Order in 14th–16th-century Hungary</i>	133
MÁTÉ URBÁN: <i>The Heavenly Topography. Landscape Perception of the Cistercians and the Hermit Orders in the Middle Ages as Reflected in Hagiographical Sources and the Place Names</i>	149
ANDRÁS VADAS: <i>Floods in the Hungarian Kingdom in Early Modern Times. Sources and Possibilities</i>	167
<i>Acknowledgements</i>	195
<i>Notes on contributors</i>	197

Rövidítésjegyzék

- ÁMTF Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. I–IV. köt. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1963–1998.
- ASC AO Archivio Storico Capitolino, Archivio Orsini (Róma)
- ÁÚO Wenzel Gusztáv (szerk.): *Árpádkori új okmánytár*. I–XII. köt. Pest–Budapest: M. Tud. Akadémia Tört. Bizottmánya, 1860–1874.
- BEK Kt. Egyetemi Könyvtár, Kézirattár (Budapest)
- Csánki Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. I–III., V. köt. Budapest: MTA, 1890–1913. repr. Budapest: Állami Könyvtérjesztő Vállalat, 1985.
- DRH 1301–1457. Franciscus Döry – Georgius Bónis – Vera Bácskai (szerk.): *Decreta regni Hungariae 1301–1457*. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 11.) Budapest: Akadémiai Kiadó, 1976.
- DRH 1458–1490. Franciscus Döry – Georgius Bónis – Geisa Érszegi – Susanna Teke (szerk.): *Decreta regni Hungariae 1458–1490*. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 19.) Budapest: Akadémiai Kiadó, 1989.
- Gombos Albinus Franciscus Gombos: *Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descendendum ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCCCI*. I–IV. köt. Budapest: Szent István Akadémia, 1937–1943. repr. Budapest: Nap Kiadó, 2005–2011.
- Erd. Okm. Jakó Zsigmond (szerk.) – Hegyi Géza – W. Kovács András (közreműk.): *Codex Diplomaticus Transsylvaniae. Diplomata, epistolae et alia instrumenta litteraria res Transylvanas illustrantia*. Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez. I–III. köt. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 26., 40., 46.) Budapest: MOL, 1997–2008.
- Fejér Georgius Fejér (szerk.): *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. I–XI. köt. Buda: Typis Typogr. Regia Universitatis Ungaricae, 1829–1844.
- KmJkv Jakó Zsigmond (szerk.): *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei* (1289–1556). I–II. köt. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 17.) Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990.

- KMTL Kristó Gyula (főszerk.): *Korai magyar történeti lexikon* (9–14. század). Budapest: Akadémiai Kiadó, 1994.
- MaMúL Kőszeghy Péter (főszerk.): *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon*. I–XI. köt. Budapest: Balassi Kiadó, 2003–2011.
- MGH SS Ottavio Clavuot – Hartmut Hoffmann – Oswald Holder-Egger – Walter Koller – Felix Liebermann – Christian Lohmer – Klaus Naß – August Nitschke – Reinhold Pauli – Georg Heinrich Pertz – Franz-Josef Schmale – Irene Schmale-Ott – Martina Stratmann – Georg Waitz – Wilhelm Wattenbach (szerk.): *Monumenta Germaniae historica. Scriptores*. I–XXXIX. köt. Hannovera–Lipsia: Impensis bibliopolii (aulici) Hahniani, 1826–2009.
- MOL Magyar Országos Levéltár (Budapest)
- MOL DF Magyar Országos Levéltár, Mohács Előtti Gyűjtemény, Diplomatikai Fényképgyűjtemény
- MOL DL Magyar Országos Levéltár, Mohács Előtti Gyűjtemény, Diplomatikai Levéltár
- Mon. Vat. Ipolyi Arnold – Fraknói Vilmos – Pór Antal – Fejérfataky László (szerk.): *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia*. I–IX. köt. Budapest: [k. n.], 1884–1909. repr. Budapest: METEM, 2000–2001.
- OSzK Kt. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár (Budapest)
- PL Jacques-Paul Migne (szerk.): *Patrologiae cursus completus. Series Latina*. 1–221. köt. Lutetiae Parisiorum: Garnier, 1844–1865.
- PRT Erdélyi László – Sörös Pongrácz (szerk.): *A Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története*. I–XII/B köt. Budapest: Szent-Benedek-Rend, 1902–1916.
- Zichy Nagy Imre – Nagy Iván – Véghely Dezső – Kammerer Ernő – Döry Ferenc – Lukcsics Pál (szerk.): *Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vásonkeő. A zichi és vásonkeői gróf Zichy család idősb ágának okmánytára*. I–XII. köt. Pest–Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1871–1931.
- ZsO Mályusz Elemér – Borsa Iván – C. Tóth Norbert – Neumann Tibor (szerk.): *Zsigmondkori Oklevéltár*. I–XI. köt. (1387–1424) (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 1., 3–4., 22., 25., 27., 32., 37., 39., 41., 43., 49.) Budapest: Akadémiai Kiadó – Magyar Országos Levéltár, 1951–2009.

III. Béla uralkodása a francia területen keletkezett kútfők tükrében*

Bevezetés

HARMADIK BÉLA (1172–1196) ÖSSZEFOGLALÓ történeti munkákban az Árpád-kori Magyarország egyik legjelentősebb uralkodójaként jelenik meg.¹ A külpolitikáját uralkodása második felében jellemző nyugati orientáció, a II. Fülöp francia király nővérével kötött házasság révén neve egész Nyugat-Európában ismertté vált, országlásának néhány eseményéről – még ha szükséztől is – igen távoli területek krónikásai is beszámoltak.² Szintén ismert és a szakirodalomban gyakran hangoztatott tény, hogy a francia–magyar összeköttetések a már Szent István korától jelenlévő egyházi kapcsolatok, illetve a meginduló keresztes hadjáratoknak köszönhető érintkezések után III. Béla korától erősödtek meg igazán.³ Az 1160-as évek belső küzdelmei után konszolidáló Magyar Királyság és a II. Fülöp (1180–1223) uralkodása alatt megerősödő francia

* Jelen írás előtanulmány Az Árpád-kori Magyarország a francia területen keletkezett kútfők tükrében címmel az ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskolájának Történelem Segédtudományai Doktori Programján készülő disszertációhoz. Ezúton szeretném megköszönni témavezetőmnek, Dr. Körmendi Tamás egyetemi adjunktusnak munkám során nyújtott segítségét, tanácsait.

¹ Kristó Gyula: *Magyarország története 895–1301*. Budapest: Osiris, 2003. 175–183.

² Kristó Gyula – Makk Ferenc: Bevezető. In: Kristó Gyula – Makk Ferenc (vál., bev., jegyz.): *III. Béla emlékezete*. (Bibliotheca Historica) Budapest: Magyar Helikon, 1981. 5–33., kül. 5., 17–18., 32–33.; Laszlovszky József: *Angol–magyar kapcsolatok Szent Istvántól a 13. század elejéig*. Kandidátusi értekezés. Budapest, 1991. 80.

³ Alexandre Eckhardt: Les jambes du roi de Hongrie. In: Uő: *De Sicambria à Sans-Souci. Histoires et légendes franco-hongroises*. (Bibliothèque de la Revue d'Histoire Comparée 2.) Paris: Les Presses Universitaires de France, 1943. 113–124., kül. 123.; Asztrik Gabriel: *Les rapports dynastiques franco-hongrois au Moyen-Age*. Budapest: Imprimerie Nationale de l'Université, 1944. 21.; Sőtér István: *Magyar–francia kapcsolatok*. (Hazánk és a nagyvilág 1.) Budapest, 1946. 25–26.; Szabics Imre: „Chansons d'aventures” ou „chansons de mésaventures”. Florence de Rome. In: Uő: *De Peire Vidal à Bálint Balassi. Études sur les contacts poétiques franco-hongrois du Moyen Age et de la Renaissance*. Budapest: Eötvös József Könyvkiadó, 2003. 19–31., kül. 30–31.

monarchia közötti kontaktusok rövid bemutatása után jelen dolgozatban azt kívánjuk megvizsgálni, hogyan jelenik meg a 12. század végi Magyarország a francia területen keletkezett kútfőkben. Arra a kérdésre keressük a választ, hogy mennyire tükrözik vissza a korszak magyar–francia kapcsolatainak intenzitását az elbeszélő történeti munkák: a francia király környezetében a 12. század derekától kifejlődő „nemzeti” történetírás és az egyházi, szerzetesrendi központokban születő krónikáshagyomány. A 12. század derekának magyar állama igen negatív színekben tűnik fel Freisingi Ottónál: a hazánk nyugati megítélésével kapcsolatban is sokat idézett szöveghely barbárokként festi le II. Géza alattvalóit.⁴ A francia forrásanyag alapján azt a kérdést is megpróbáljuk megválaszolni, hogyan módosult az Ottó püspök által vadnak mondott magyarságról alkotott kép III. Béla országglásának végére.

Vizsgálatunk tárgyát azok a francia területen keletkezett elbeszélő források képezik, amelyek hazai történelmünk 1172–1196 közötti periódusának vonatkozásában tartalmaznak információt. Górcső alá vesszük nem csupán az egykorú kútfőket, de a gyakran korábbi hagyományt átvevő későbbi beszámolókat is. A 12. század végi Magyar Királyságot említő történeti munkákat Gombos Albinnak a hazai középkorkutatás számára napjainkig megkerülhetetlen *Catalogus fontium*ára támaszkodva vesszük számba. A források modern kritikai kiadásainak felhasználásával kísérletet teszünk az információáramlás útjainak rekonstruálására, és – amennyiben kútfőink ezt lehetővé teszik – elemezzük azt a képet, amelyet a francia krónikások a magyarsággal kapcsolatban őriznek.

Mielőtt a források ismertetésére rátérnénk, szükségesnek látjuk a dolgozatban vizsgált periódusra vonatkozó francia kútfők katalógusát adni:⁵

1. Aegidius Aureaevallensis: *Gesta pontificum Leodensium*⁶
2. Albericus monachus Trium Fontium: *Chronicon*⁷
3. Anonymus Suessionensis: *De terra Iherosolomytana*⁸
4. Balduinus Ninoviensis: *Chronicon*⁹
5. *Chronicon anonymi Laudunensis*¹⁰
6. *Chronicon Bellicum magnum*¹¹

⁴ Rogerus Wilmans (kiad.): *Gesta Friderici I. imperatoris auctoribus Ottone episcopo et Ragewino praeposito Frisingensibus*. In: MGH SS Tom. XX. 369.; Gombos III. 1767. 4121. sz.

⁵ Katalógusunkban a szövegek Gombosnál olvasható, ill. a *Repertorium fontium*ban (Augustus Potthast – Raffaello Morghen – Girolamo Arnaldi [szerk.]: *Repertorium fontium historiae medii aevi*. Tom. I–XI./4. Roma: Instituto Storici per il Medio Evo, 1962–2007.) szereplő címeit közöljük.

⁶ Gombos I. 18–19. 81. sz.; Augustus Potthast et al. (szerk.): *Repertorium i. m.* II. 132.

⁷ Gombos I. 23–34. 103. sz.; Augustus Potthast et al. (szerk.): *Repertorium i. m.* II. 167–168.

⁸ Gombos I. 283. 605. sz.; Augustus Potthast et al. (szerk.): *Repertorium i. m.* II. 362.; Uo. IV. 179–180.

⁹ Gombos I. 389–390. 773. sz.; Augustus Potthast et al. (szerk.): *Repertorium i. m.* II. 440.

¹⁰ Gombos I. 495–496. 1207. sz.; Augustus Potthast et al. (szerk.): *Repertorium i. m.* III. 365.

¹¹ Gombos I. 523–526. 1236. sz.; Augustus Potthast et al. (szerk.): *Repertorium i. m.* III. 283.

7. Chronicon Clarevallense¹²
8. Chronicon S. Martini Turonensis¹³
9. Continuatio Aquicinctina¹⁴
10. Ernoul et Bernard le Trésorier: Chronique¹⁵
11. Gaufredus de Bruil: Chronicon a tempore Roberti Pii regis Francorum usque ad a. 1184¹⁶
12. Gislebertus Montensis: Chronicon Hanoniense¹⁷
13. Guillelmus abbas Andrensis (Andernensis): Chronicon Andernensis¹⁸
14. Guillelmus Brito: Philippidos libri XII¹⁹
15. Guillelmus Brito: Gesta Philippi Augusti²⁰
16. Iacobus de Vitriaco: Historia orientalis (Historia Hyerosolomitana abbreviata)²¹
17. Lambertus Parvus, monachus S. Jacobi Leodiensis: Annales S. Jacobi²²
18. Rigordus (Rigotus): Gesta Philippi II Augusti regis Francorum. A. 1179–1208.²³
19. Robertus Autissiodorensis: Chronicon²⁴

Az itt felsorolt források nagyrészt 13. századi kútfők, mellettük csupán néhány kortárs, 12. század végi szöveget,²⁵ illetve egy későbbi, 15. századi krónikát (*Chronicon Belgicum magnum*) találunk. A francia területen keletkezett beszámolókbán – ahogyan azt a későbbiekben is látni fogjuk – legtöbbször az uralkodónak Capet Margittal való házasságkötése (1186), valamint Barbarossa Frigyes kereszteseinek 1189. évi átvonulása jelenik meg. A katalógusba vett kútfőket dolgozatunkban egyenként mutatjuk be, a csoportosításnál elsősorban területi szempontokat veszünk figyelembe. Külön egyiséget képezhetnek az uralkodó környezetében keletkezett beszámolók: ezek a szövegek azokon a vidékeken jöttek létre, amelyek közvetlen kapcsolatot áptak a magyar királyi udvarral. Az elbeszélő források másik csoportja a francia vidék grófságaiban, különféle egyházi központokban született. Kiemelkedő helyet foglal el közöttük a champagne-i Troisfontaines szerzetesének, Albericusnak a világkrónikája. A munka számos magyar adata a hazai és a francia ciszterci közösségek élénk összeköttetései-

¹² Gombos I. 544. 1286. sz.; Augustus Potthast et al. (szerk.): *Repertorium i. m.* III. 311.

¹³ Gombos I. 580–581. 1397. sz.; Augustus Potthast et al. (szerk.): *Repertorium i. m.* III. 462.

¹⁴ Gombos I. 756–757. 1730. sz.; Augustus Potthast et al. (szerk.): *Repertorium i. m.* III. 643–644.

¹⁵ Gombos II. 909–914. 2174. sz.; Augustus Potthast et al. (szerk.): *Repertorium i. m.* V. 329–332.

¹⁶ Gombos II. 975–976. 2387. sz.; Augustus Potthast et al. (szerk.): *Repertorium i. m.* IV. 648–649.

¹⁷ Gombos II. 1062. 2547. sz.; Augustus Potthast et al. (szerk.): *Repertorium i. m.* V. 155–156.

¹⁸ Gombos II. 1098–1099. 2634. sz.; Augustus Potthast et al. (szerk.): *Repertorium i. m.* V. 291.

¹⁹ Gombos II. 1100–1101. 2640. sz.; Augustus Potthast et al. (szerk.): *Repertorium i. m.* V. 294.

²⁰ Gombos II. 1101. 2641. sz.; Augustus Potthast et al. (szerk.): *Repertorium i. m.* V. 294.

²¹ Gombos II. 1218–1220. 2993. sz.; Augustus Potthast et al. (szerk.): *Repertorium i. m.* VI. 141–144., kül. 142–143.

²² Gombos II. 1393–1394. 3344. sz.; Augustus Potthast et al. (szerk.): *Repertorium i. m.* VII. 115.

²³ Gombos III. 2054–2055. 4432. sz.

²⁴ Gombos III. 2058–2059. 4441. sz.

²⁵ Gaufredus de Bruil vagy Lambertus Parvus történeti munkái a 12. század végéről maradtak ránk.

magyarázható.²⁶ A flandriai vagy vallon területek forrásanyagával azért foglalkozhatunk elkülönülő egységben, mert a kútfők közül különösen sok tartalmaz valamiféle – többnyire egymondatos – utalást a hazai történelem vonatkozásában.

Az uralkodó környezetében keletkezett beszámolók

A Saint-Denis-ben a 12. századtól kialakuló francia „nemzeti” történetírás²⁷ megőrizte Capet Margit magyar házasságának emlékét. Ezt a II. Fülöp uralkodásáról beszámoló Rigordus jegyezte le a 12. század végén, és ez a szöveghagyomány került be latin, majd francia nyelven a 13. században összeállított *Grandes Chroniques de France*-ba is.

A magát a francia uralkodó krónikásának és királyi orvosnak (*professione physicus, Regis Francorum chronographus*)²⁸ nevező Rigordus (Rigord) Argenteuil, később Saint-Denis szerzetese volt. Az eseményeket II. Fülöp születésétől (1165) 1206-ig elbeszélő történeti munkája, a *Gesta Philippi Augusti*²⁹ 1179-től évenként halad, és sokszor anekdotikus stílusban, a történetbe csodás elemeket illesztve adja elő a király uralkodásának első huszonhét évét.³⁰ A mű francia fordítását a 19. században kiadó François Guizot Rigordus előadását meglehetősen pontosnak ítélte,³¹ nemrégiben azonban François-Olivier Touati hangsúlyozta, hogy a szerzetes – bár okleveles forrásokat is beépített a

²⁶ Almási Tibor: Albericus Trium Fontium. In: KMTL 35.

²⁷ A monarchia hivatalos történetírásáról I. Csernus Sándor: *A középkori francia nyelvű történetírás és Magyarország (13–15. század)*. Budapest: Osiris Kiadó, 1999. 50–52.; André Burguière: *L'historiographie des origines de la France. Genèse d'un imaginaire national. Annales. Histoire, Sciences Sociales* 58, No. 1 (2003): 41–62., kül. 43.; Deborah Mauskof Deliyannis (szerk.): *Historiography in the Middle Ages*. Boston–Leiden: Brill, 2003. 181–182., 191–192., 200. (A nemzeti történetírásról szóló fejezet Norbert Kersken munkája.)

²⁸ *Gesta Philippi Augusti Francorum Regis, Ludovici Iunioris filii. Descripta a Magistri Rigordo, seu Rigoto, ipsius Regis Chronographo*. In: Franciscus Duchesne (szerk.): *Historiae Francorum scriptores coetanei. V. A Philippo Augusto Rege usque ad R. Philippi IV. dicti pulchri tempora*. Lutetia Parisiorum: Sumptibus Sebastiani Cramoisy Regis et Reginae Regentis Architypographi et Gabrielis Cramoisy, 1649. 1.

²⁹ A munka teljes szövegének latin nyelvű kiadását I. *Gesta Philippi Augusti* i. m. 1–67. – *A Gesta Philippi* néhány részletét latin nyelven közli: A[ugustus] Molinier (kiad.): *Ex Rigordi Gestis Philippi II. Augusti*. In: MGH SS XXVI. 288–294. (bevezető: 288–289.) *A gesta* francia fordításban olvasható: *Vie de Philippe Auguste par Rigord*. In: François Guizot (bev., jegyz.): *Collection des mémoires relatifs à l'histoire de France. Rigord, Vie de Philippe-Auguste – Guillaume le Breton, Vie de Philippe-Auguste – Vie de Louis VIII – Nicolas de Bray, Faits et gestes de Louis VIII*. Paris: J. L. J. Brière, 1825. 1–179.

³⁰ François Guizot: *Notice sur Rigord*. In: *Collection des mémoires relatifs à l'histoire de France. Rigord – Guillaume le Breton – Vie de Louis VIII – Nicolas de Bray* i. m. VII–X.; Auguste Molinier: *Les sources de l'histoire de France – Des origines aux guerres d'Italie (1494)*. Vol. I–VI. Paris: Alphonse Picard et Fils, 1901–1906. III. 3., 221. sz.; François-Olivier Touati: *Faut-il en rire? Le médecin Rigord, historien de Philippe Auguste*. *Revue historique* 305, No. 2 (2003): 243–265., kül. 245–252.

³¹ François Guizot: *Notice sur Rigord* i. m. VIII.

*Gesta Philippibe*³² – elsősorban hallomásból szerzett értesülésekre támaszkodhatott, és az udvartól távol gyakran tévesen ítélte meg II. Fülöp politikai motivációit.³³

Az 1185. évhez viszonylag hosszabb, hazai históriánk szempontjából is érdekes bejegyzés tartozik.³⁴ Rigordus leírja, hogy Béla, „Magyarország, Pannónia, Horvátország, Avarország, Dalmácia, Horvátország és Ráma királya” elküldte követeit Fülöphöz, hogy feleségül kérje hűgát, Margitot, Henrik ifjabb angol király özvegyét. A magyar uralkodó címeinek felsorolása arra enged következtetni, hogy Rigordus esetleg láthatott valamilyen kancelláriai iratot, vagy legalábbis megpróbált tájékozódni a távoli, számára talán ismeretlen királyságról. A szöveg a magyarokkal kapcsolatban a továbbiakban vajmi kevés tájékoztatást ad. Jelző csupán a francia király neve mellett szerepel, és a legkeresztényibb Fülöp, valamint a királyi tanács kegyének tekinthetjük, hogy a messzi ország uralkodója megkaphatja a vallásos buzgalmáról és bölcsességéről híres hercegnő kezét.

A krónikás második magyar adata csupán egy rövid említés. A Szentföldre igyekvő Fülöp 1190-ben a szicíliai Messinában ünnepelte meg a karácsonyt. Mivel minden élelmiszer igen drága volt a városban, az uralkodó hűgától és annak férjétől kért segítséget.³⁵ A forrás nem árulja el, szállított-e ételmet Béla a keresztes csapatoknak, de szövegünk mutatja, hogy a 12. század végén gazdag országgént tekintettek a Magyar Királyságra – ugyanúgy, ahogyan VII. Lajos korában is, akinek Magyarországon való átkelését és keresztes hadjáratát Odo de Deogilo (Odon de Deuil) is elbeszélte.³⁶

A II. Fülöp uralkodásról szóló *gestát* Guillelmus Brito (Guillelmus Armoricus, Guillaume le Breton) folytatta, aki felhasználta, de jelentősen le is rövidítette Rigordus szövegét, és ehhez illesztette saját beszámolóját. A *Gesta Philippi regis*³⁷ harmadik redakciója az 1220. évig haladt előre elbeszélésében, de a krónikát Guillelmus 1224 táján bekövetkezett halála után ki is egészítették. Míg a korábbiakban bemutatott Rigordust inkább független szellemként tartja számon a forráskutatás, addig a Bretagne-ban, majd a Párizshoz közeli Senlis-ban kanonoki méltóságot viselő Guillelmust már túlságosan is részrehajlónak ítéli: mind prózában írt krónikája, mind pedig *Philippis* című költeménye uralkodója kritika nélküli dicséretét zengi.³⁸ Az 1206-ig terjedő időszak vonatkozásában Rigordust kivonatoló Guillelmus egyetlen mondatban foglalja össze mindazt, amit elődje Capet Margit és a magyar uralkodó házasságával kapcsolatban

³² Auguste Molinier: *Les sources i. m.* III. 3. 2211. sz.

³³ François-Olivier Touati: *Faut-il en rire?* i. m. 252., 245–246.

³⁴ *Gesta Philippi Augusti* i. m. 20.

³⁵ Ex Rigordi Gestis Philippi II. Augusti i. m. 291–292. L. még: *Gesta Philippi Augusti* i. m. 31–32.

³⁶ Gombos III. 1718–1722. 4068. sz.

³⁷ *Historia de vita et gestis Philippi Augusti Francorum Regis post Rigordum. Auctore Guillelmo Armorici ipsius Regis Capellano.* In: Franciscus Duchesne (szerk.): *Historiae Francorum scriptores i. m.* 68–92.; A[ugustus] Molinier – A[lbertus] Pannenberg – G[eorgius] Waitz (kiad.): *Ex Willelmi Brittonis operibus.* In: MGH SS XXVI. 295–389.; *Vie de Philippe Auguste par Guillaume le Breton.* In: *Collection des mémoires relatifs à l'histoire de France. Rigord – Guillaume le Breton – Vie de Louis VIII – Nicolas de Bray* i. m. 181–351.

³⁸ A szerzőről, ill. a gestáról l. Auguste Molinier: *Les sources i. m.* III. 3–4. 2212. sz.

leír. A szöveg Bélát immár a magyarok jeles királyaként említi:³⁹ a Guillelmus forrásában még nem szereplő jelző használata mutatja, hogy a frigyről talán még a 13. század elején is beszéltek, és tisztelettel emlékeztek II. Fülöp sógorára.

A bretagne-i származású szerző tollából ránk maradt egy II. Fülöp uralkodásáról szóló költemény, a *Philippis* (*Philippidos*) is.⁴⁰ Bár említettük, hogy irodalmi művekkel dolgozatunkban nem kívánunk foglalkozni, a *Gesta Philippi regis Franciae* címen is ismert forrásszöveget sokkal inkább tekinthetjük történeti, mint irodalmi alkotásnak.⁴¹ A kútfőben két szöveghelyet találunk, ahol a krónikás említi a magyarokat. Az 1185. évi dinasztikus házasságról beszámoló passzus nem hoz újdonságot a fent elemzett szövegekhez képest, csupán arra figyelhetünk fel, hogy Rigordushoz hasonlóan Guillelmus is külön említi Béla országainak sorában Magyarországot és Pannóniát.⁴² A másik utalást egy olyan részletben találhatjuk, amelyet a szerző az irodalmi hatás fokozásának kedvéért épített be munkájába. A király flandriai hadakozásait előadó Guillelmus leírja, hogy amikor Fülöp hadvezére, Savary Damme kikötőjébe érkezett, ott igen távoli területek értékes árucikkeivel megrakott hajókat talált. A magyar prémeket a krónikás a föníciai és kínai területek, valamint a görög szigetek szövetei mellett említi.⁴³

A 13. század közepén a különböző historiográfiai munkákból Saint-Denis-ben összeállított *Grandes Chroniques de France*⁴⁴ II. Fülöp uralkodásának első évtizedeivel kapcsolatban Rigordus hagyományát vette át, és a Margit magyar házasságát elbeszélő szövegrész,⁴⁵ valamint az 1190. évre vonatkozó megjegyzés csaknem szó szerinti fordításban a krónikakompozíció francia nyelvű változatába is bekerült.⁴⁶

³⁹ Historia de vita et gestis Philipii Augusti Francorum Regis post Rigordum i. m. 73.

⁴⁰ Willelmi Britonis, Armorici, Philippidos libri XII. sive Gesta Philippi Augusti Regis Franciae, versibus heroicis descripta. In: Franciscus Duchesne (szerk.): *Historiae Francorum scriptores i. m. 93–257*; Ex Willelmi Brittonis operibus i. m. 319–389.; Octave Delepierre (bev., jegyz.): *Philippide de Guillaume le Breton. Extraits concernant les guerres de Flandre. Texte latin et français*. (Recueil de Chroniques, Chartes et autres Documents concernant l'Histoire et les Antiquités de la Flandre-Occidentale, publié par la Société d'Émulation de Bruges. Deuxième série. Chroniques générales de la province) Bruges: Imprimerie de Wandecasteele-Werbrouck, 1841.

⁴¹ Auguste Molinier: *Les sources i. m. III. 2212. sz., 4.*; Octave Delepierre: Introduction. In: *Philippide de Guillaume le Breton i. m. VII–XXII*.

⁴² Willelmi Britonis, Armorici, Philippidos libri XII i. m. 118.

⁴³ *Philippide de Guillaume le Breton i. m. 28–31. L. még: Ex Willelmi Brittonis operibus i. m. 346.*; Willelmi Britonis, Armorici, Philippidos libri XII i. m. 206.

⁴⁴ Nem szerepel önálló forrásként a *Catalogus fontium*ban. Augustus Potthast et al. (szerk.): *Repertorium i. m. III. 338–339*. Kiadását I. Paulin Paris (kiad.): *Les Grandes Chroniques de France, selon qu'elles sont conservées en l'église de Saint-Denis en France*. Vol. I–VI. (Histoire de France) Paris: Techner, 1836–1840. A *Grandes chroniques* keletkezéséről I. Auguste Molinier: *Les sources i. m. III. 97–101. 2530. sz.*; Csernus Sándor: *A középkori francia nyelvű történetírás i. m. 50–52*.

⁴⁵ *Les Grandes Chroniques de France i. m. IV. 43*.

⁴⁶ *Les Grandes Chroniques de France i. m. IV. 75–76*.

III. Béla uralkodása az egyházi központokban keletkezett beszámolókból

a) Világkrónikák

A középkor korábbi évszázadainak historiográfiájára jellemző, az emberiség történetét a világ teremtésétől a szerző koráig bemutató krónika műfaja a 13. század folyamán is továbbélt. A lotharingiai Sigebertus Gemblacensis (Sigebert de Gembloux) *Chronographiáját*⁴⁷ mintának tekintő kompilátorok munkái elszórtan ugyan, de tartalmaznak magyar vonatkozásokat is.

A Laoni Névtelen munkáját (*Chronicon Anonymi Laudunensis canonici*),⁴⁸ amely a világ kezdetétől 1218-ig jut el elbeszélésében, a hazai szakirodalom elsősorban a balkáni angol lovagok 11. század végi jelenlétét elbeszélő passzus miatt idézi.⁴⁹ Korszakunk vonatkozásában a krónikás nem hoz jelentősebb magyar adatot: 1195-ből csupán arról van tudomása, hogy Richárd angol király a Szentföldről visszatérőben Dalmácián haladt keresztül, de Isztriában fogságba esett.⁵⁰

Robertus Autissiodorensis (Robert d'Auxerre) krónikáját,⁵¹ amelyet az auxerre-i Saint-Marien monostor apátjának kérésére kezdett el írni, a középkor egyik legjobb történetírói munkájának tartja a forráskutatás: a szerző a korra kevésbé jellemző kritikai látásmóddal kezelte kútfőit, harmonikusan építette fel mondanivalóját. A premontrei szerzetes Hugo de Sancto Victore (Hugues de Saint-Victor, Szentviktori Hugó) kronológiáját követte, de számos elbeszélő forrást, hagiográfiai művet vagy költeményt is beépített művébe, amely 1211-ig jutott el az események elbeszélésében.⁵² Vizsgált periódusunk vonatkozásában a krónikában három olyan bejegyzést olvashatunk, amely a magyar történelemmel kapcsolatos. Robertus 1186-nál szól Capet Margit és III. Béla házasságáról,⁵³ az 1189. évnél pedig Barbarossa Frigyes kereszteseinek hazánkon történő áthaladásáról. Leírja, hogy a magyarok királya szívesen fogadta és bőségesen meg is ajándékozta a keletre tartó lovagokat.⁵⁴ A röviden előadott, számos más forrásban is felbukkanó információk jelzik, hogy krónikásunk nem mutatott különösebb érdeklődést a Bulgáriával

⁴⁷ A krónika 893 és 1109 között számos magyar vonatkozású adatot is tartalmaz (CFH III. 2125–2127. 4616. sz.). A teljes krónikaszöveget folytatásaival együtt I. Ludowicus Conradus Bethmann (kiad.): Sigeberti Gemblacensis: *Chronographia*. In: MGH SS VI. 268–535.

⁴⁸ G[eorgius] W[aitz] (bev.): *Ex chronico universalis Anonymi Laudunensis*. In: MGH SS XXVI. 442–457.

⁴⁹ A krónikáról I. Körmendi Tamás: *Az Imre, III. László és II. András magyar királyok uralkodására vonatkozó nyugati elbeszélő források kritikája*. Doktori értekezés. Budapest: ELTE, 2008. 147–148.

⁵⁰ *Ex chronico universalis Anonymi Laudunensis* i. m. 452.

⁵¹ O[swaldus] Holder-Egger (kiad.): *Roberti Canonici S. Mariani Autissiodorensis Chronicon*. In: MGH SS XXVI. 219–276.

⁵² Auguste Molinier: *Les sources* i. m. III. 2514. sz., 86–87. A krónikáról, annak 13. századi adatairól I. még: Körmendi Tamás: *Az Imre, III. László és II. András* i. m. 146–147.

⁵³ *Roberti Canonici* i. m. 458.

⁵⁴ *Roberti Canonici* i. m. 254.

határos királyság iránt, és a magyar uralkodó nevét sem tartotta szükségesnek lejegyezni. Harmadik szöveghelyünk már 1197-es eseményeket említ ugyan, de témánk szempontjából azért érdekes, mert az özvegyen maradt Margit királynéval foglalkozik.⁵⁵

A tours-i Szent Márton-monostor ismeretlen nevű kanonokjának krónikája (*Chronicon S. Martini Turonensis*)⁵⁶ 249 és 1227 közötti feljegyzéseket tartalmaz. Szerzője elsősorban Robertus Autissiodorensis történeti munkájára támaszkodott, de annak a burgundiai régióra vonatkozó helyi híradásait elhagyta, és a saját vidékével kapcsolatos beszámolókkal helyettesítette. A kútfő VIII. Lajos (1223–1226) uralkodásának egyik legjelentősebb forrása.⁵⁷ Magyar információi – hasonlóan az auxerre-i szerzetes művéhez – az 1186.,⁵⁸ illetve az 1189. év⁵⁹ eseményeire vonatkoznak.

b) Ciszterci környezetben keletkezett beszámolók.

Albericus Trium Fontium Chroniconja

A ciszterci források közül a magyar történelem iránt erős érdeklődést mutató Albericus Trium Fontium (Albéric vagy Aubry de Troisfontaines) krónikája⁶⁰ vizsgált korszakunkkal kapcsolatban is igen bőbeszédű.⁶¹ Az 1227 és 1251 között keletkezett, az elbeszélésében az 1241. évig terjedő világkrónika⁶² magyar adatainak eredete a 19. század óta foglalkoztatta a hazai forráskutatást. A szakirodalomban megfogalmazott, gyakran egymással ütköző álláspontok⁶³ alapján elmondhatjuk, hogy Albericus magyar értesü-

⁵⁵ Roberti Canonici i. m. 257.

⁵⁶ O[swaldus] Holder-Egger (kiad.): *Ex Chronico S. Martini Turonensi*. In: MGH SS XXVI. 451–476.

⁵⁷ Auguste Molinier: *Les sources i. m.* III. 87–88. 2515. sz.

⁵⁸ Gombos III. 581. 1397. sz.

⁵⁹ Gombos III. 581. 1397. sz.

⁶⁰ Paulus Scheffer-Boichorst (kiad.): *Chronica Albrici monachi Trium Fontium, a monacho Novi Monasterii Hoiensis interpolata*. In: MGH SS XXIII. 631–950.

⁶¹ A krónika 837 és 1241 között számos magyar adatot hoz. L. Gombos I. 23–43. 103. sz.

⁶² A forrásszöveget részletesen bemutatja Paulus Scheffer-Boichorst a kiadáshoz fűzött előszavában: *Chronica Albrici i. m.* 631–673. A troisfontaines-i szerzetesről és krónikájáról l. még: Auguste Molinier: *Les sources i. m.* III. 90–92. 2521. sz.; Körmendi Tamás: *Az Imre, III. László és II. András i. m.* 151–157., kül. 151–152.

⁶³ Marczali Henrik: *A magyar történet kútfői az Árpádok korában*. Budapest: Franklin Társulat, 1880. 83–85.; Hóman Bálint: *A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII–XIII. századi leszármazói. Forrástanulmány*. Budapest: MTA, 1925., kül. 5–32.; Latzkovits László: *Alberik világkrónikájának magyar adatai. Forrástanulmány*. (Kolozsvár–Szegedi értekezések a magyar művelődéstörténelem köréből 23.) Szeged: Ferencz József Tudományegyetem, 1934.; Csóka J. Lajos: *A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI–XIV. században*. (Irodalomtörténeti könyvtár 20.) Budapest: Akadémiai Kiadó, 1967. 647–672., Kristó Gyula: *Szent István és családja az Árpád-kori történetírásban*. In: *Uő: Írások Szent Istvánról és koráról*. Szeged: Szegedi Középkorász Műhely, 2000. 195–227., kül. 221–224.; Kristó Gyula: *Magyar historiográfia I. Történetírás a középkori Magyarországon*. (A történettudomány kézikönyve) Budapest: Osiris Kiadó, 2002. 65–66.

lései – az egyértelműen külhoni krónikákból kölcsönzött passzusokat⁶⁴ nem számítva – háromféle forrásból származhattak. Korai Árpád-kori históriánk vonatkozásában a szerzetes ismerhette – vélhetőleg szóbeli tájékoztatás alapján – a *gestaszerkesztmény* 13. század eleji redakciójának néhány részletét.⁶⁵ Rendelkezésre állhatott továbbá egy olyan királylista, amely II. Andrásig tartalmazta uralkodóink sorát.⁶⁶ Végül saját korának viszonyait illetően szóbeli értesülésekre, rendtársainak híradásaira támaszkodhatott.⁶⁷

Albericus krónikájában nyolc esztendőnél szerepelnek olyan bejegyzések, amelyek III. Béla uralkodásával kapcsolatosak (1167, 1171, 1185, 1192, 1194, 1195, 1196, 1238). 1167-ben arról tudósít, hogy II. Gézá (*Jheta*) ekkor a harminc évig regnáló Béla követte a trónon, aki uralkodása elején győzedelmeskedett trónkövetelő öccse, Géza (*Guithardus*) felett.⁶⁸ Latzkovits László a németes *Guithardus* névalak használata miatt külföldi származású információval számolt.⁶⁹ Béla trónra kerülésével kapcsolatban egy másik adat is szerepel a troisfontaines-i szerzetesnél. 1171-nél említi Lukács esztergomi érseket,⁷⁰ majd leírja, hogy Béla innentől kezdve uralkodott huszonöt esztendeig.⁷¹ A krónikás tehát két – egy külföldi és egy magyar forrásból származó – hagyományt is ismerhetett⁷² annak a Bélának a trónra léptével kapcsolatban, akinek Európa-szerte számos forrásban felbukkanó elhalálozási dátuma (1196) pontosan ismert volt előtte.⁷³ Az 1196. évnél még egy olyan adatot jegyez be, amelyről a magyar királylista révén értesülhetett: Béla fia, Imre nyolc esztendeig tartó uralkodását.⁷⁴

A champagne-i történetíró genealógiai érdeklődésének⁷⁵ megfelelően öt alkalommal is közöl leszármazással kapcsolatos információkat. 1167-nél Châtillon Rajnald családjáról beszél, és ekkor említi a későbbi III. Béla görög földön kötött házasságát Rajnald lányával, Ágnessel.⁷⁶ Az 1196. évnél Mária francia királyné meráni famíliáját

⁶⁴ Ezeket megjelöli az 1874. évi kritikai kiadás (*Chronica Albrici* i. m.), de részletesen vizsgálja Albericus külföldi információit Latzkovits is (*Latzkovits László: Alberik i. m.* 21–57.).

⁶⁵ Kristó Gyula: Szent István és családja az Árpád-kori történetírásban i. m. 224.; Kristó Gyula: *Magyar historiográfia* i. m. 66.; Körmendi Tamás: *Az Imre, III. László és II. András* i. m. 152.; Körmendi Tamás: A Gertrúd királyné elleni merénylet a magyar gestaszerkesztményben. In: Uő – Thoroczkay Gábor (szerk.): *Auxilium historiae. Tanulmányok a hetvenesztendős Bertényi Iván tiszteletére*. Budapest: ELTE BTK, 2009. 195–205., kül. 201.

⁶⁶ Hóman Bálint: *A Szent László-kori Gesta Ungarorum* i. m. 20–22.; Latzkovits László: *Alberik i. m.* 61–70.

⁶⁷ Latzkovits László: *Alberik i. m.* 85–92.

⁶⁸ *Chronica Albrici* i. m. 849.

⁶⁹ Latzkovits László: *Alberik i. m.* 53., 55.

⁷⁰ Lukácsal kapcsolatban I. Körmendi Tamás: Lukács. In: Beke Margit (szerk.): *Esztergomi érsekek 1003–2003*. Budapest: Szent István Társulat, 2003. 59–72.

⁷¹ *Chronica Albrici monachi Trium Fontium* i. m. 854.

⁷² Latzkovits László: *Alberik i. m.* 55., 66.

⁷³ *Chronica Albrici* i. m. 873.

⁷⁴ *Chronica Albrici* i. m. 873.; Latzkovits László: *Alberik i. m.* 66.

⁷⁵ Auguste Molinier: *Les sources* i. m. III. 91.; Hóman Bálint: *A Szent László-kori* i. m. 5–6.

⁷⁶ *Chronica Albrici* i. m. 849–850.

is részletesen tárgyalja, majd 13. századi történetünk vonatkozásában találhatunk adatokat. Szerepel a szövegben II. András és Gertrúd frigye, a királyné öccséről, Bertold kalocsai érsekről pedig krónikásunk azt is megjegyzi, hogy később aquileiai patriarcha lett.⁷⁷ Ezeket az információkat Latzkovits is a vegyes, bizonytalan eredetű külföldi hírek közé sorolta.⁷⁸ Amikor krónikásunk beszámol Bécs 1195. évi égéséről, megemlékezik az ebben az esztendőben elhunyt Leopold osztrák herceg két fiáról, valamint feleségéről, aki III. Béla húga volt.⁷⁹ A negyedik genealógiai adat csupán egy rövid közlés, amelyet 1196-nál olvashatunk ugyan, de szintén a következő évszázad eseményeire utal. Albericus beszámol arról, hogy Imre halála után özvegye, Konstancia Frigyes császárral lépett házasságra, fiuk, Henrik pedig később német király lett.⁸⁰ Jóval később, az 1238. esztendőnél a történetíró még egy alkalommal visszatér III. Béla családjára: a magyar király unokaöccsét említi.⁸¹

A ciszterci szerzetes a francia elbeszélő kútfőkben többször megjelenő magyar-francia dinasztikus kapcsolatról is tud, értesülését azonban nem magyar forrásból szerzi. II. Fülöp királyságának vonatkozásában Guillelmus Brito munkáját használja fel, és az ő rövid közlését illeszti be krónikájába Margitnak és a magyarok jeles királyának frigyét illetően.⁸² A harmadik keresztes hadjárat korából egyetlen magyar vonatkozású információja van: 1192-ben a Szentföldről hazatérő Oroszlánszívű Richárd álöltözetben haladt keresztül Magyarországon, mielőtt osztrák földön fogságba esett.⁸³ 1194-nél egy minden bizonnyal hazai szóbeli közlésből származó adatot olvashatunk: a Dráva–Száva közén egy őszi napon sáskaeső hullott.⁸⁴ A már említett Lukács érseken kívül vizsgált periódusunkból még egy egyházi személyről van Albericusnak tudomása: miután leírja, hogy III. Béla 1196 nagycsütörtökjén meghalt, a hírhez egy olyan információt illeszt hozzá, amellyel egyetlen más kútfőnkben sem találkozhatunk. Beszámol arról a gyanúról, amely Kalán pécsi püspökkel szemben merült fel – azzal vádolták, hogy ő mérgezte meg az uralkodót.⁸⁵

Bár a generális káptalanok statútumai,⁸⁶ illetve a fent bemutatott troisfontaines-i krónika információi is tanúsítják a francia apátságok és a magyar közösségek közötti rendszeres kapcsolattartást, Albericus munkáján kívül csupán egyetlen ciszterci kútfő utal a magyar és a francia rendházak intenzív kapcsolattartására. Az 1223 után keletke-

⁷⁷ *Chronica Albrici* i. m. 873.

⁷⁸ Latzkovits László: *Alberik* i. m. 51–52., 55.

⁷⁹ *Chronica Albrici* i. m. 872.

⁸⁰ *Chronica Albrici* i. m. 873.

⁸¹ *Chronica Albrici* i. m. 944.

⁸² *Chronica Albrici* i. m. 858. A házasságról szóló rövid tudósítás Gombosnál nem szerepel.

⁸³ *Chronica Albrici* i. m. 869.

⁸⁴ *Chronica Albrici* i. m. 872. Az adatról l. Latzkovits László: *Alberik* i. m. 74., 81.

⁸⁵ *Chronica Albrici* i. m. 873.

⁸⁶ Gombos III. 2161–2165. 4659–4674. sz.; Keglevich Kristóf: A ciszterci nagykáptalan és a magyar apátságok a középkorban. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 20, No. 1–2 (2008): 9–41.

zett *Clairvaux-i krónika* (*Chronicon Clarevallense*)⁸⁷ arról tájékoztat, hogy 1182-ben a magyarok a champagne-i monostortól kaptak szerzeteseket a szövegben *Boccan* néven említett bakonyi vagy zirci apátság alapításához.⁸⁸

c) Egyéb forrás

Külön szeretnénk említést tenni Gaufredus de Bruil (Geoffroi de Vigeois) történeti munkájáról,⁸⁹ amely Ademar Cabennensis (Adémar de Chabannes, Chabannes-i Adémar) *Chronicon*-ját folytatva Jámbor Róbert uralkodásától (972–1031) az 1184. esztendőig jut el elbeszélésében. A szerző a limoges-i monostor szerzetese, 1177-től pedig a közeli vigeois-i apátság előjárója volt.⁹⁰ A forrás egyetlen magyar adatot tartalmaz. Gaufredus az 1160-as évek eseményeinek elbeszélésébe illeszti be Béla magyar király uralkodását, akinek származását is előadja.⁹¹ Krónikásunk egyetlen pontos értesüléssel rendelkezhetett: a munka keletkezésének idejében az a III. Béla ült Magyarország trónján, akinek fiát, Imrét még apja életében megkoronázták.⁹² Nem csupán a szertartás dátumát jelöli meg, de tudomása van arról is, hogy ebben az időben Lukács utódja, Miklós töltötte be az esztergomi érseki széket.⁹³ A magyar királyok genealógiáját azonban igen hézagos információk alapján próbálja felvázolni: biztosan mindössze annyit tud, hogy a szövegében eltorzult, latinosított névalakban szereplő II. Géza volt III. István és III. Béla apja. Nem csupán az 1160-as évek ellenkirályairól nincs információja, de a Géza királyságát megelőző egy évszázad történetéről sem. A 11. század uralkodóinak, Istvánnak, Salomonnak, Andrásnak, illetve Bélának a nevét valamely forrásában olvashatta, de nem ismervén a magyar belpolitika fordulatait, őket egymás fiainak és II. Géza közvetlen elődeinek tette meg. Az államalapítás korával kapcsolatos adatokat – a Géza állítólagos királyságáról és a keresztségben kapott István nevééről, valamint a Brúnó szerepéről szóló híreket – Ademar Cabennensis

⁸⁷ Auguste Molinier: *Les sources i. m. II.* 248. 2027. sz.

⁸⁸ „Anno Domini 1182, a Claravalle missus est conventus, ad fundandam abbatiam de Boccan, in Hungaria.” – *Chronicon Clarevallense*. Ab anno Christi 1147 usque ad annum 1192 perductum. Auctore anonymo Clarevallensi monacho. In: PL Tom. CLXXXV. 1247–1252. Az idézetet l. 1250. Az apátság alapítását említi: Hervay Ferenc: A ciszterci rend története Magyarországon. In: Lékai Lajos: *A ciszterciek. Eszmény és valóság*. Budapest: Szent István Társulat, 1991. 474.

⁸⁹ A krónika néhány részlete olvasható: O[swaldus] Holder-Egger (bev.): *Ex Gaufredi de Bruil prioris Vosiensis Chronica*. In: MGH SS XXVI. 198–203.

⁹⁰ A forrást Holder-Egger mutatja be: *Ex Gaufredi de Bruil i. m.* 198–199. A munkáról l. még: Auguste Molinier: *Les sources i. m. II.* 187–188. 1859. sz.

⁹¹ *Ex Gaufredi de Bruil prioris Vosiensis Chronica i. m.* 202.

⁹² Erről l. Kristó Gyula: Imre. In: Uő – Makk Ferenc: *Az Árpádok. Fejedelmek és királyok*. Szeged: Szukits Könyvkiadó, 2000. 242–245., kül. 242.

⁹³ Thoroczkay Gábor: I. Miklós. In: Beke Margit (szerk.): *Esztergomi érsekek i. m.* 72–75., kül. 73.

(Adémar de Chabannes) művéből⁹⁴ meríthette. A 12. századi kútfő érdekessége, hogy Albericus beszámolója mellett ez az egyetlen olyan forrásunk, amely a hazai történelemmel kapcsolatban pontos, feltehetőleg közvetlenül magyar földről szerzett értesüléseket tartalmaz.

A keresztes hadjáratok kútfői

Míg a 13. század elejének francia historiográfiája nagy figyelmet szentelt a II. Fülöp alatt megszülető francia monarchiának, illetve az albigensek elleni keresztes hadjáratoknak,⁹⁵ addig kevés olyan történeti munka született, amely kifejezetten az Oroszlánszívű Richárd, Barbarossa Frigyes, valamint a francia uralkodó vezette harmadik keresztes hadjáratot állította középpontjába.⁹⁶ Bár a francia egyházi központokban íródott krónikák és a II. Fülöp uralkodását elbeszélő *gesták* természetesen tartalmaznak a szentföldi vállalkozással kapcsolatos híradásokat is, az 1189–1190. évek eseményeinek magyar vonatkozásairól bőségesebb tájékoztatást nyerhetünk az angol, valamint a német birodalmi területek forrásanyagából.⁹⁷ A következőkben két olyan francia keresztes kútfőt kívánunk megemlíteni, amelyekben magyar vonatkozású adatot is találunk.

A Soissons-i Névtelen (Anonymus Suessionensis) munkája,⁹⁸ amelyet elsősorban a negyedik keresztes hadjárat forrásaként tartanak számon, csupán annyit közöl, hogy Barbarossa Frigyes csapatai – útban Jeruzsálem felé – hazánkban haladtak keresztül.⁹⁹ Szintén egyetlen rövid említést tartalmaz Iacobus de Vitriaco (Jacques de Vitry) *Historia Orientalis*: a császár német földről Magyarországon és Makedónián

⁹⁴ Gombos I. 15–17. 72. sz.; Makk Ferenc (ford., bev., jegyz.): Chabannes-i Adémar: Az angoulême-i főpapok és grófok története. In: Kristó Gyula (szerk.): *Az államalapítás korának írott forrásai*. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 15.) Szeged: Szegedi Középkorász Műhely, 1999. 163–169.; Pascale Bourgain – Richard Landes – Georges Pon (szerk.): *Ademari Cabannensis Chronicon*. (Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis 129.) Turnhout: Brepols, 1999.

⁹⁵ Auguste Molinier: *Les sources i. m.* III. 54–58., ill. 63–70. 2430–2455. sz.

⁹⁶ Steven Runciman: *A keresztes hadjáratok története*. Budapest: Osiris Kiadó, 1999. 996. Az események magyar vonatkozásáról l. Borosy András: A keresztes háborúk és Magyarország. I. [rész]. *Hadtörténelmi Közlemények* 109, No. 1 (1996): 3–41., kül. 28–34.

⁹⁷ Barbarossa Frigyes csapatainak átvonulásáról részletes beszámolót ad Lübecki Arnold (Arnoldus Lubecensis: Gombos I. 302–308., 687. sz.), magyar fordítását l. Lübecki Arnold a német keresztesek magyarországi átvonulásáról. In: *III. Béla emlékezete i. m.* 76–77.), de tájékoztat az eseményekről Londoni Richárd is (Ricardus canonicus S. Trinitatis Londoniensis: *Itinerarium peregrinorum et Gesta regis Ricardi*, l. Gombos III. 2045–2046. 4414. sz.).

⁹⁸ A munkáról és a krónikáról l. Auguste Molinier: *Les sources i. m.* III. 47.; Alfred J. Andrea: *Contemporary Sources for the Fourth Crusade*. (The Medieval Mediterranean 29.) Leiden: Brill, 2000. 223–238.

⁹⁹ Gombos I. 283. 605. sz.

keresztül érkezett meg az örmény területekre (1189).¹⁰⁰ Az 1217. esztendő eseményeivel, a II. András szentföldi vállalkozásával kapcsolatban már jóval bőbeszédűbb,¹⁰¹ a 13. század első felében keletkezett mű a keresztes hadjáratok történetének egyik legérdekesebb forrása.¹⁰²

A harmadik keresztes hadjáratban a magyarok nem vettek részt, és végül Béla sem indított önálló hadi vállalkozást a Szentföldre.¹⁰³ Míg a 11. század végi magyar állam megismeréséhez nagyban járul hozzá az első keresztes hadjárat gazdag irodalma,¹⁰⁴ addig az általunk vizsgált periódusra vonatkozó francia keresztes kútfők nem foglalkoznak Magyarországgal.

Flandriai és vallon kútfők

Írásunkban területi alapon különítjük el a flandriai és vallon területek kútfőit. Döntésünket az a tény indokolja, hogy az észak-francia források közül – a más francia vidékeken keletkezett elbeszélő munkákhoz képest – meglehetősen sok említi a magyarokat. Bár itt is rövid, hazai históriáinkkal kapcsolatban kevésbé érdekes szöveghelyekről van

¹⁰⁰ Gombos II. 1218. 2993. sz.

¹⁰¹ Az 1217. év eseményeiről beszámoló passzust l. Gombos II. 1218–1220., 2993. sz.

¹⁰² A kútfő az általunk vizsgált *corpus*ban kivételt képez, hiszen Keleten keletkezett (SHF III. 24–50., 2384. sz.; F[rançois] G[uizot]: Notice sur Jacques de Vitry. In: Uő (kiad.): *Collection des mémoires relatifs à l'histoire de France. Histoire des croisades par Jacques de Vitry*. Paris: J. L. J. Brière, 1825. VII–XII.; Körmendi Tamás: *Az Imre, III. László és II. András i. m. 205–206.*). A keresztes hadjáratokkal kapcsolatban még egy forrásról kívánunk szólni. A szakirodalomban *Ernoul és Kincstartó Bernát krónikájaként* (*Chronique d'Ernoul et de Bernard le Trésorier*) szereplő, ófrancia nyelvű szöveg az 1101. évtől 1230-ig mutatja be a Tengerentúl történetét (Guillelmi Tyrensis Continuata Belli Sacri Historia Gallico idiomate ab antiquo auctore ante annos 500 conscripta 893–1060. In: PL Tom. CCI. 893–1060.; Auguste Molinier: *Les sources i. m. III. 29–30. 2313. sz.*; L[ouis] de Mas Latrie: Avertissement. In: Uő (kiad.): *Chronique d'Ernoul et de Bernard le Trésorier*. Paris: Renouard, 1825. I–XXXIII.; Catherine Croizy-Naquet: Y a-t-il une représentation de l'Orient dans la Chronique d'Ernoul et de Bernard le Trésorier? *Cahiers de Recherches Médiévales et Humanistes* 5, No. 1 [2001]: 263–274.) A negyedik keresztes hadjárat, ill. az 1217. esztendővel kapcsolatban számos magyar vonatkozást tartalmazó kútfő egy Bizáncról szóló passzusban megemlíti a 12–13. század fordulójának Magyar Királyságát is (Guillelmi Tyrensis Continuata Belli Sacri Historia i. m. 901–902.). A forrásrészlet azt beszéli el, hogy II. Iszaakiosz Angelosz megvakíttatása után a császár gyermekét anyja, Margit – aki III. Béla lánya volt – Magyarországra küldte. Bár a bizánci császár megvakíttatása 1195 tavaszán történt (Georg Ostrogorsky: *A bizánci állam története*. [Osiris tankönyvek] Budapest: Osiris Kiadó, 2001. 348.), a gyermek Alexiosz már Imre uralkodása (1196–1204) idején érkezhetett a királyi udvarba. A keresztes kútfő tehát csupán közvetetten utal a Magyar Királyság és Bizánc között az 1180-as második felétől a kisebb konfliktusok ellenére is újra erősödni látszó, dinasztikus kötelékkel is megpecsételt kapcsolatokra (Kristó Gyula – Makk Ferenc: *Bevezető i. m. 18., 21.*).

¹⁰³ Kristó Gyula – Makk Ferenc: *Bevezető i. m. 18–20.*

¹⁰⁴ Erről pl. Borosy András: *A keresztes háborúk i. m. 11–25.*

szó, a III. Béla Magyarországról valamiféle hírt adó francia történeti munkák mintegy harmada az északi területeken keletkezett.

Álljon itt most keletkezési idejük rendjében a hazai vonatkozású információt tartalmazó források rövid ismertetése:

1. A ciszterci Aegidius Aureavallensis (Gilles d'Orval) 1245 és 1251 között keletkezett beszámolójában a liège-i egyház történetével foglalkozik.¹⁰⁵ A harmadik keresztes hadjárattal kapcsolatban elbeszéli, hogy a német-római császár – akivel együtt Rudolf liège-i püspök is útra kelt a Szentföldre – seregével a Magyar Királyságon át vonult Kelet felé.¹⁰⁶

2. A liège-i Szent Jakab-egyház szerzetese, Lambertus Parvus történeti munkájában a 988–1194 közötti időszak vonatkozásában közöl adatokat. Az 1189. évi eseményekkel kapcsolatos passzus nem csupán a német-római császár Magyarországon való áthaladását beszéli el, de többletinformációt is hoz az eseményeket illetően: elmondja, hogy a konstantinápolyiak királyának nevezett bizánci császár és a magyar uralkodó „hűtlenül” („infideliter”) megnehezítették a seregek útját.¹⁰⁷

3. Sigebertus Gemblacensis a korban igen nagy népszerűségnek örvendő *Chronographiáját* 1174 és 1201 között az achini monostorban folytatták (*Continuatio Aquicinctina*): a krónika 1149-től tartalmaz feljegyzéseket.¹⁰⁸ Kútfőnk az 1178. évnél megjegyzi, hogy Fülöp gróf Magyarországon keresztül tért vissza Flandriába jeruzsálemi útjáról, 1189-nél pedig arról tudósít, hogy Barbarossa Frigyes is áthaladt hazánkon. Érdekességgéppen megjegyezhetjük, hogy míg az utóbbi, nyilván más munkából kölcsönzött közlésben a *Hungaria* alak szerepel, addig a flandriai történetre vonatkozó passzusban *Pannoniaként* fordul elő az ország: „Fülöp (...) *Hesperian, Trachian és Pannonian vagy Saxonian keresztül tért haza*”.¹⁰⁹

4. Nem sokkal 1200 után írta meg a hainaut-i grófság (*Chronicon Hanoniense*) történetét¹¹⁰ az a Gislebertus Montensis (Gislebert de Mons), aki a namuri Szent Péter-egyház kanonokja volt, de kancellári tisztséget és diplomáciai feladatokat is ellátott V. Balduin mellett. Kútfőnk 1050-től 1095 márciusáig tartalmaz adatokat,¹¹¹ magyar híre pedig 1189-re, a keresztesek átvonulására vonatkozik.¹¹²

5. Guillelmus Andrensis (Guillaume d'Andres) a 13. század első felében jegyezte le krónikáját. Főként Andreas Marichiensis (André de Marchiennes) történeti

¹⁰⁵ Ioh[annes] Heller (kiad.): Aegidii Aureavallensis gesta episcoporum Leodensium. In: MGH XXV. 1–135. (Heller bevezető tanulmányát l. 1–13., a kiadás az Aegidius műve alapján készült *Gesta abbreviatát* is tartalmazza: 129–135.); Auguste Molinier: *Les sources i. m.* II. 155. 1705. sz.

¹⁰⁶ Aegidii Aureavallensis gesta episcoporum Leodensium i. m. 113.

¹⁰⁷ Lambertus Parvi Annales. In: MGH SS XVI. 645–650., 650.

¹⁰⁸ Auguste Molinier: *Les sources i. m.* III. 310–312., kül. 312. 2193. sz.

¹⁰⁹ Sigeberti Gemblacensis Chronographia i. m. 417., 425.

¹¹⁰ Wilhelmus Arndt (kiad.): Gisleberti Chronicon Hanoniense. In: MGH SS XXI. 481–601.

¹¹¹ SFH III. 24. 2298. sz.

¹¹² Gisleberti Chronicon Hanoniense i. m. 566.

munkájára¹¹³ támaszkodott – ennek szövegéhez tett kisebb, a *Relatio Willelmi abbatis* megjelöléssel ellátott kiegészítéseket –, majd az 1234. évig folytatta elődje beszámolóját.¹¹⁴ A magyarokkal kapcsolatban egyetlen értesüléssel rendelkezik: a már említett *Continuatio aquicinctinából* veszi át azt a közlést, miszerint Fülöp gróf Pannonián keresztül érkezett haza a Tengerentúlról 1177-ben.¹¹⁵

6. A 13. század végén keletkezett Balduinus Ninovenssis (Baudouin de Ninove) világhronikája.¹¹⁶ A következetlenségektől, kronológiai hibáktól sem mentes alkotás korai információi elsősorban Sigebertustól származnak. A premontrei szerzetes, akinek 1294-ig terjedő munkáját 1304-ig folytatták,¹¹⁷ III. Béla francia házasságát említi. 1160-ból beszámol Margit és Henrik angol trónörökös eljegyzéséről, majd az elbeszéléshez hozzáfűzi, hogy a megözvegyült francia királyné később a magyar uralkodó felesége lett.¹¹⁸

7. Legkésőbbi kútfőnk a 15. század második feléből származó *Nagy belga krónika* (*Chronicon Bellicum Magnum*), amelyet egy Ágoston-rendi kanonok kezdett el írni, de Liège 1468. évi eleste után elbeszélése megszakadt. A munkát lerövidítette, illetve az 1474-ig terjedő kiegészítésekkel látta el egy ismeretlen szerző, aki az írás befejezésekor a Rajna melletti Neussban tartózkodott.¹¹⁹ A krónika Magyarországgal kapcsolatban a francia kútfők viszonylatában bőséges mennyiségű információt tartalmaz, és a hazai vallon betelepülések kérdését is érinti.¹²⁰ Periódusunkból viszont csak két eseményről van tudomása. Megemlíti, hogy 1189-ben a király és a királyné számos ajándékkal tisztelték meg a kereszteseivel Keletre vonuló Frigyes császárt.¹²¹ 1194-re vonatkozó értesülését Albericustól veszi át: a délvidéki sáskajárásról tájékoztat.¹²²

Összefoglalóan megállapíthatjuk tehát, hogy a flandriai és vallon források nagy számuk ellenére nem sokban járulnak hozzá annak a képnek a megismeréséhez, amely a 12. századi Magyarországról francia földön kialakulhatott. Kútfőinkben csupán rövid, egymondatos értesítéseket olvashatunk, és a híreknek sem III. Béla királysága áll a középpontjában, csupán mellékesen tesznek említést az országról.

¹¹³ Auguste Molinier: *Les sources i. m.* III. 88–89. 2517. sz.

¹¹⁴ Ioh[annes] Heller (kiad.): *Willelmi Chronica Andrensis*. In: MGH SS XXIV. 684–773.; SFH III. 89. 2518. sz.; Körmendi Tamás: *Az Imre, III. László és II. András i. m.* 150–151.

¹¹⁵ *Willelmi Chronica Andrensis i. m.* 711.

¹¹⁶ O[swaldus] Holder-Egger (kiad.): *Balduini Ninovenssis Chronicon*. In: MGH SS XXV. 515–546.

¹¹⁷ Auguste Molinier: *Les sources i. m.* III. 201. 2887. sz.

¹¹⁸ *Balduini Ninovenssis Chronicon i. m.* 534.

¹¹⁹ Vitatható, hogy a krónikát vallon, így francia kútfőnek tekintjük-e, vagy a német birodalmi forrásai közé soroljuk. Auguste Molinier: *Les sources i. m.* V. 51. 4764. sz.; Körmendi Tamás: *Az Imre, III. László és II. András i. m.* 127.

¹²⁰ Gombos I. 524., 1236. sz. A kérdésről l. Bárczi Géza: A középkori vallon–magyar érintkezések kérdéséhez. *Századok* 71, No. 9–10 (1937): 399–416.

¹²¹ Gombos I. 525. 1236. sz.

¹²² Gombos I. 525. 1236. sz.

Zárszó

III. Béla kora – annak ellenére, hogy uralkodását a magyar–francia kapcsolatok alakulásában fontos fordulópontnak tartják – nem jelenik meg reprezentatíván a francia területen keletkezett elbeszélő kútfőkben. Ahogyan azt az uralkodói környezetben keletkezett beszámolók is jelzik, elsősorban a francia király mellett tudhattak többet a Magyar Királyságról. A dinasztikus kapcsolat azonban nem volt elég ahhoz, hogy a távoli ország felkeltse a krónikások érdeklődését: a kútfők igen szűkszavúan emlékeznek meg III. Béla Párizsban megforduló követéről. Hazánk megítéléséről csupán annyit árulnak el szövegeink, hogy – a 11–12. század fordulójáról származó, negatívumokat is tartalmazó leírások után – most egyértelműen pozitívan értékeli Nyugaton a magyar államot. A magyarsággéppel kapcsolatban adalékokat szolgáltató néhány utalás alapján úgy véljük, hazánkat francia földön gazdag, erős országnak láthatták, uralkodóját tisztelték. A források nagy hányadában azonban III. Béla neve sem jelenik meg, és a kútfők csak mellékesen ejtenek szót népünkről valamely más esemény kapcsán, amely a krónikások érdeklődésének középpontjában áll. Albericus munkáját leszámítva alig tapasztalhatjuk jelét annak, hogy közvetlenül próbáltak volna Magyarországról tájékozódni.

A bemutatott források hazai vonatkozásainak csekély információtartalma azzal is magyarázható, hogy III. Béla kora az 1160-as évek belső küzdelmei után konszolidációt hozott. Nem volt olyan hadi esemény vagy „botrány”, amelyről a nyugati kútfők érdemesnek tartottak volna hosszabban is beszámolni. Eredményeink összhangban állnak Csukovits Enikő megállapításaival. A hazánk külhoni megítélését vizsgáló történész szerint távoli területek forrásanyagában csak két esetben találkozhatunk a magyarsággal. Népünkről akkor adnak hírt a krónikások, ha nagyobb horderejű, külpolitikailag is jelentős eseményről van szó, illetve akkor, ha magyarok tűnnek fel valamely, az országtól messze fekvő vidéken.¹²³

THE REIGN OF BÉLA III IN THE NARRATIVE SOURCES OF THE FRENCH TERRITORIES

Béla III (1172–1196) is described in historical works as one of the most significant sovereigns of the first three centuries of the Hungarian Kingdom. Due to the western orientation of his foreign politics, which was typical for the second half of his reign, and his marriage to the sister of Philip II of France, his name became known in Europe; some events of his reign are mentioned even in chronicles of far countries. Works consecrated to the history of medieval culture know well the fact that the connections

¹²³ Csukovits Enikő: Források, műfajok, lehetőségek: a középkori Magyarország-kép elemei. *Korall* 10, No. 38 (2009): 5–29., kül. 13–14.

existing between Hungary and the French territories since the early period of the Árpáadian Kingdom became especially strong by the end of the 12th century. The present study aims to examine the representation of the consolidating Hungarian state in the French narrative sources. Do our sources reflect the intensity of the intercourses between the two countries? Our intention was to answer this question by investigating some texts of the „national” French historiography in birth and the chronicles written in monasteries and ecclesiastical centres. In the middle of the 12th century, Otto of Freising gave a negative image of the Hungarian Kingdom: in his account, the subjects of Géza II were described as Barbarians. The analysis of some French sources can help us to learn whether this pejorative image had been modified in Europe’s western regions by the end of the reign of Béla III.

We examined the French narrative sources which preserved any information about the period between 1172 and 1196 of the Hungarian history: we studied not only the contemporary sources but also the texts which were redacted after the 12th century. We made the list of the chronicles on the basis of Gombos F. Albin’s *Catalogus fontium historiae Hungaricae*: the volumes collecting the foreign narrative sources of the Árpáadian Kingdom – despite their several faults – are inevitable for researchers in medievalistics even nowadays. We used the modern critical editions of the texts for determining their eventual philological relationship.

After having presented the nearly twenty French sources of the reign of Béla III in a classification according to their places of redaction and their genres, we can conclude that the period of the great ruler does not appear very representatively in the narrative sources. The brevity of the texts containing any information in connection with the Hungarian Kingdom makes them hardly appropriate for examining the image of our state in Western Europe. With the exception of Albericus’ *Trium Fontium*, a Cistercian monk who showed special interest in Hungarian history, there are very few examples of chroniclers trying to get some direct information about the eastern country. The rule of Béla III was a period of consolidation: there were not any military events or scandals the western historiographical works would have found necessary to give an account of. The two most often mentioned facts are the marriage of Béla and Margaret Capet and the passage of the crusaders of Frederick Barbarossa through Hungary.

Keywords Béla III, Rigordus, Guillelmus Brito, Albericus Trium Fontium, Hungarian Kingdom

